

ШТРИХИ

Михайло НАЄНКО

ОСНОВНІ Й ДОДАТКОВІ «СВІДЧЕННЯ» МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО В «ОПЕРІ СВУ»

Народ, як відомо, не без гумору: судовий процес 1930 року за сфабрикованою справою СВУ («Спілки вивольнення України») він називав лаконічно, але дуже промовисто: «Опера СВУ — музика ДПУ». Дійовою особою (але «другого плану») в цій «опері» був і Максим Рильський.

Проблема ця ніби за давня, та обговорювати її слід. Бо це — історія не тільки судових фальсифікацій у тоталітарній радянській державі, а й літератури та окремого літератора. У так званих «головному» й «додаткових» свідченнях у справі «СВУ» М. Рильський переконує в тому, що вона (та історія) дуже сумна. Важко сказати, хто б із нас як повівся в подібній ситуації (це вже я кажу від себе); Максим Тадейович став на шлях самообмови. Вона набувала часом одвертого характеру й переходила межу можливого. У «свідченнях» 1 квітня 1931 р. він, наприклад, написав: «...Моя провина перш за все негативна, тобто я винен не так у тому, що робив, як у тому, чого не робив, хоч і повинен був робити» [2, 271]. Згадується сумний випадок, коли мого дідуся арештовано й замордовано в радянських концтаборах тільки за те, що він «не доніс», а «мав би донести» на сусіда, який нібито вкрав на колгоспному току мішок зерна і привіз до себе додому. «Ти, діду, не міг цього не бачити і мав би доповісти, куди треба», — говорили дідусяві стражі сільського порядку й запроторили його в ГУЛАГ на видиму загибель.

Упродовж п'яти місяців, коли М. Рильського допитували у справі «СВУ», він власноручно написав одне «го-

ловне» й вісім «додаткових» свідчень. Від 1931 р. вони зберігалися в архівах радянського Комітету державної безпеки, а 1995 р. Володимир Пристайко і Юрій Шаповал оприлюднили їх у книжці «Справа “Спілки визволення України”» (див.: [2]). В. Пристайко працював слідчим у тому Комітеті й із мемуарів деяких дисидентів відома одна його майже афористична фраза. Коли допитуваний хотів уточнити свої права, то чув у відповідь: «Ви маєте право відповідати на мої запитання». Співавтор згаданої книжки Ю. Шаповал за фахом історик, доктор історичних наук, і про його причетність до органів КДБ документальних відомостей в Інтернеті немає. Відповідальним редактором книжки значиться Іван Ілленко. Він за освітою український філолог, через певний час після закінчення філологічного факультету Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка став аспірантом-заочником кафедри історії української літератури цього факультету, але через рік був відрахований за власним бажанням. Насамперед тому, що відчув насторожене ставлення до себе колег-кафедралів. У приватних розмовах зі мною й іншими однокурсниками він не приховував, що строкову службу відбував у війську, підпорядкованому КДБ, після чого йому запропонували роботу в цьому Комітеті й він працював у його протокольному відділі. Відрахувавшись із аспірантури, почав працювати в Літературно-меморіальному музеї Максима Рильського, через що автори науково-документального видання про справу «СВУ» й запросили його бути літературним редактором. Йому ж належить у книжці й післямова: «Оскаржує історія. Слово від редактора» [2, 409—428].

Написано цю післямову сумлінно, переважно про розвінчання судилища над СВУ, вирок якого майже через 60 років був переглянутий і ухвалою Пленуму Верховного Суду УРСР від 11 серпня 1989 р. справу було припинено через відсутність складу злочину в діях засуджених осіб. Таких було 45, а Максим Рильський проходив у цій «справі», нагадаю, як свідок. Його свідчення Іван Ілленко називає самообмовою, спаленням мостів, що єдали його ще з дитинства з українством. Унаслідок цієї обмови поета було випущено на так звану волю, хоча спроби фізичної ліквідації його з'являлися й після 1931 р., тобто після завершення справи «СВУ». «У травні-червні 1945 р., — цитує І. Ілленко дослідження І. Біласа, — каральні органи планували розправу над М. Рильським за схемою, яку пізніше застосували при вбивстві Я. Галана. Поета ж урятувала пильність служби безпеки ОУН, крайовий провід якої в Луцьку розкрив задуману криваву провокацію» [2, 425].

Щоби схилити М. Рильського до самообмов, слідчі вимагали й зізнань про його знайомство з підсудними в цій «справі». Засуджених було, нагадаю, 45, хоча поет знайомий був лише з кількома з них. Найбільш негативно він відгукувався про С. Єфремова, якому припи-

сувалось керівництво СБУ, та про його «заступника» в цій міфічній організації А. Ніковського. Обоє їх автор «свідчень», на його думку, знав недостатньо. Називав він їх «махровими українцями» в лапках, хоча не виключено, що таке означення писалось під диктовку. Переконливіші для нас міркування М. Рильського про тих письменників, із котрими поет був ближче знайомим і про яких слідчі намагалися «вибити» з нього якнайбільше негативних відомостей. М. Рильський, проте, намагався дати їм найзагальнішу характеристику, зокрема членам групи неокласиків (М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара й ін.), об'єднання «Ланка» (Гр. Косинка, В. Підмогильний, Б. Антоненко-Давидович, Є. Плужник) чи літорганізації ВАПЛІТЕ (П. Тичина, М. Хвильовий). Щодо неокласиків, то цікавим видається «свідчення» М. Рильського про появу цієї літгрупи. «Назва виникла випадково, — писав “підслідний”. — Була якась літвечірка в Академії, де читались вірші названих (Зерова, Рильського, Филиповича. — *М. Н.*) та ще декількох поетів (я тоді ще вчителював на селі, мої твори читав хтось, здається, Зеров) і треба ж було якось назвати групу, що виступала! Хтось і пустив слово: неоклясики. З російськими “неоклясиками”, як називали себе кілька другорядних російських поетів, група не мала нічого спільного» [2, 306]. М. Рильський дав ґрунтовну характеристику художнім настановам неокласиків («шанувати і вивчати культурне надбання попередніх поколінь; заклик до суворой довершеності форми, до пильного виношування і оброблення своїх речей» [2, 306—307]), але в кінці дописав і те, за що звинувачувала цих поетів і вчених вульгаризаторська критика 20-х років і чого найбільше вимагали слідчі: «<...>ми, “неоклясики”, справді стояли осторонь живого життя і актуальних проблем, ми справді затримували рух уперед» [2, 307].

Павло Тичина (за «свідченнями» М. Рильського) був «особисто дуже оригінальний, замкнений у собі, нерішучий і навіть “конфузливий”», тому він «мало міг вплинути на мене, і тільки літературна його практика, рішучий, хоч і не легкий, мабуть, розрив його з колишніми релігійними та національними мотивами не раз примушували мене глибоко задуматись: а куди ж іти мені? <...> Зате знайомство з Хвильовим — хоч я з ним стрічався дуже рідко — велике має для мене значення, особливо одна розмова у нього в Харкові, сам-на-сам. Ентузіаст комунізму (хоч, як відомо, з великими в свій час хитаннями, помилками, які він сам визнав), він казав, що він перш за все — слуга революції, що постать Леніна — найвища для нього постать у світі і т. д. Я відповів на те, що ладен цілком прийняти революцію, стримує мене особисто лише одно: “кров”. Цей вияв “мяккотелости” викликав у Хвильового якусь іронічну і дуже ущипливу репліку. В кожному разі, та розмова — один з етапів у моїм внутрішнім житті» [2, 278]. Нагадаю, що це писалось ще до самогубства

прозаїка й публіциста й до тотального пізніше нищення його імені та літературної спадщини. Ставлення М. Рильського до всього того не входить у тему цих міркувань, але його «зінання», що Хвильовий своєю відданістю революції та розумінням Леніна як найвищої постаті у світі мали для «підслідного» велике значення, було ще одним штрихом його самообмови.

Зі ставленням до групи «Ланка», зокрема до творчості й особи Григорія Косинки, справи трохи складніші. Максим Тадейович у своїх «додаткових свідченнях» писав, що з «ланківцями» в нього були спочатку естетично-ідеологічні розходження. «...Літератори, які ввійшли до “Ланки”, закидали “неоклясикам” (мені, Зерову, Филиповичу) відсутність твердої національної лінії, “русофільство”» [2, 277]. Іншого разу «піддослідний» наголошував на тому, що «селянську» (дрібнобуржуазну) психологію та націоналістичні ухили появляв Косинка, Антоненко-Давидович, колишній член УКП, так само був одним із поклонників «національної ідеї» [2, 308]. Або: «Літератори мали певні функції: проведення (в більш чи менш захованій формі) націоналістично-народницьких ідей (Косинка, Осьмачка, Івченко)» [2, 300]. Не виключено, що й у цьому випадку «свідчення» Рильського писалося під тиском-диктовкою самих слідчих. Бо ставлення його, наприклад, до Григорія Косинки було інакшим, сказати б, навіть протилежним. Коли прозаїка разом із іншими 27-ма письменниками й культурниками було розстріляно 15 грудня 1934 р., то М. Рильський запросив знайомих пом'янути загиблих саме до свого помешкання. Був серед запрошених, зокрема, М. Зеров, якого також допитували у «Справі СБУ» і тоді він навіть сказав, що поруч із 45-ма звинуваченими він міг бути сорок шостим. А на поминальному зібранні на квартирі Максима Рильського говорив, очевидно, якісь «контрреволюційні» чи «терористичні» (у лапках) слова. 1935 року його, як відомо, було заарештовано й на «звинувачення» в «тероризмі» він зреагував так: «С моей стороны был только один раз сделан призыв к террору — в форме прочтения стихотворения Кулиша на собрании у Рильского». Ідеться тут, як зазначає В. Брюховецький, про читання Зеровим вірша П. Куліша «До кобзи» на квартирі Рильського 26 грудня 1935 р., де два неокласики і молодий письменник Сергій Жигалко пом'янули розстріляних по звинуваченню в приналежності до міфічного «об'єднання українських націоналістів» О. Влизька, К. Буревія, Д. Фальківського, Г. Косинку та ін.» [1, 197].

Але про Григорія Косинку літературний побратим думав інакше, ніж написано у «свідченнях» 1931 р.; це видно з його клопотань про реабілітацію творчої спадщини митця в часи «хрущовської відлиги». Тоді було видано книжку прозаїка «Новели», передмову до якої написав саме він — Максим Рильський. Автора поет називав «трепетним,

як життя» й показав, що його творчість розвивала кращі традиції української прози поетичного реалізму В. Стефаника, М. Коцюбинського, С. Васильченка, Марка Черемшини [3, 6].

Цитовані т. зв. свідчення М. Рильський писав упродовж 23 березня — 28 квітня 1931 року. Закінчувалися вони тим, чого вимагали від поета слідчі-держиморди: «Мені тяжко писати це, але думаю, проте, що це моє страждання — заслужене» [2, 287]. «Спалити всі кораблі половинчатого — чи й реакційного світогляду і всі зв'язки з його представниками — ось яке принадне завдання малюється мені тепер» [2, 284]. «Я вірю в справедливість установи, що розглядає мою справу, засуджую свої помилки й хитання, <...> присягаюся чесно й послідовно присвятити все даліше життя моє праці на користь республіки трудящих, на користь їхнього — хочу тепер сказати: нашого — будівництва і прошу дати мені змогу все це довести живою працею» [2, 315]. Якесь коментарі тут, мабуть, зайві. Хіба що такі: берегти слід своє фізично-духовне життя за будь-яких обставин, бо воно дається людині Богом лише один раз. І ще згадуються слова Неофіта-раба, звернені до Єпископа в драматичній поемі Лесі Українки «В катакомбах»: «Я маю жаль до вас, великий жаль» [4, 258]. І вислів самого Єпископа в цій поемі: «Хто по неволі согрішив, той чистий» [4, 254].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Брюховецький В.* Микола Зеров // З порога смерті. Письменники України — жертви сталінських репресій. Київ: Радянський письменник, 1991. 496 с.
2. *Пристайко В., Шаповал Ю.* Справа «Спілки визволення України». Невідомі документи і факти. Науково-документальне видання / Відп. ред. І. Ільєнко. Київ: INTEL, 1995. 448 с.
3. *Рильський М.* Вступне слово // *Косинка Григорій.* Новели. Київ: Радянський письменник, 1962. 226 с.
4. *Українка Леся.* Твори: У 10 т. Київ: Держлітвидав України, 1964. Т. 3. 288 с.